

Милан Јовановић
Стојимировић

**СИЛУЕТЕ
СТАРОГ
БЕОГРАДА 2**

ПОРТРЕТИ

Приредили
Зоран Ч. Јовановић и Дејан Михаиловић

Copyright © 1971, 1987, 2008, 2024, Милан Јовановић Стојимировић
Copyright © овог издања 2024, ЛАГУНА

Милан Јовановић Стојимировић, око 1935. године
(Историјски архив у Смедереву)

Садржај

ДРЖАВНИЦИ И ПОЛИТИЧАРИ

Господар Младен	13
Прота Матеја.	18
Војвода од Пореча.	22
Аврам Петронијевић	27
Ђир Анта Протић.	32
Гарашани	37
Намесник Гавриловић	40
Јован Ристић	44
Гроф Чеда Мијатовић*	50
Филип Христић	53
Димитрије Матић	58
Белимарковићи	63
Капетан Миша.	65
Сара Карађорђевић.	70
Каљевић	74
Господин Ђока Павловић	78
Доктор Владан.	81
Ујкино дете.	87
Паја Бунда	91

* Звездицом су означени наслови текстова који нису објављени у претходним издањима.

Павле Мијајловић	95
Гига Гершић	100
Таушановић	103
Др Лаза Пачу	107
Балачко	112
Балачко (2)*	117
Војислав Петровић Граматикус	121
Веснић	125
Прота Ђурић	131
Стојан М. Протић	135

НАУЧНИЦИ, КЊИЖЕВНИЦИ И УМЕТНИЦИ

Први урбаниста старог Београда	141
Доситејева својга*	146
Carissim	149
Стари бард	154
Корнелије Станковић*	158
Чика Љуба Ненадовић	161
Коста Цукић	166
Јосиф Панчић	170
Милош Милојевић	175
Јован Цвијић	179
Михаило Петровић Алас	183
Вулић	189
Антун Михановић	193
Стева Тодоровић	197
Змај	202
Мирован Глишић	208
Станка Глишићева	212
Лаза К. Лазаревић и његова мајка	216
Војислав Илић*	220
Милорад Митровић	225
Орион	229

Кнез Божидар	233
Матавуљ	237
Бијесни Драгиша	242
Фотије Иличић	247
Стеван Сремац	252
Лаза Комарчић.	257
Како је Радоје Домановић остао без државне службе	261
Чича Илија	264
Дим. Ц. Ђ.	268
Пера Тодоровић	272
Нушић*	275
Бен Акиба	279
Зорка Тодосићка.	287
Миле Крпа	291
Даница Марковић.	296
Цоца	299
Последњи дани Петра Кочића	303
Скерлић.	312
Јелена Скерлић	316
Др Бранислав Петронијевић	320
Светислав Петровић Жолика.	325
Расински	328
Драинац.	332
Личеноски	336
Брана Цветковић*	341
Тин Ујевић	345
Јелена*	349
<i>Речник ђуђица и мање њознајих речи и израза.</i>	<i>353</i>

ДРЖАВНИЦИ И ПОЛИТИЧАРИ

Господар Младен

Доајен наших историчара, који већ више од пола столећа студира и обрађује епоху Првог устанка, професор М. Ристић, задужио је ових дана љубитеље историје монографијом о Младену Миловановићу, једноме од главних Карађорђевих сарадника, који је уједно и најомрзнутија личност свога времена. Позната је ствар да на њему лежи сав одијум за пораз из 1813, пошто се зна да њега историја сматра за себичног смутљивца и за војводу који није био никакав војсковођа, а који је завађао главне људе устанка, те је представљао за њих одвратног Вождовог фаворита, на кога су бацали одговорност за све кобне „погрешке“ које су Србију довеле до слома. Нас, наравно, не интересују велике историјске тезе и антитезе, и ми ћемо овде, служећи се донекле књигом професора Ристића, дати само кратак животопис Миловановићев, са жељом да нас професор Ристић што пре обрадује и једном монографијом о војводи Миленку Стојковићу, који је био антипод Младенов и по памети и по јунаштву, а и по својој политици.

Младен је био трговац из села Ботуње. Пре устанка је мало хајдуковао, а мало и трговао као Вождов ортак и побратим. Њему је 1804. било већ преко четрдесет година и био је имућан газда, свињарски трговац. Турци су га заробили, и Вожд га је фебруара 1804. трампио за осамнаест турских заробљеника. То је био почетак његове каријере. Вожд га је, дакле, волео, њих је везивало старо пријатељство, Младен је био повереник великог човека и његова политичка креатура. Ми не знамо перипетије тога пријатељства пре устанка и нећемо их никада ни сазнати. Свакако, Младен је нечим много обавезао Вожда. Он је био психолог, а према Вуковом казивању, и речит. Лукијан Мушицки, који га је почетком устанка видео у Смедереву, каже да је био крупан и леп, што значи да је имао и спољног престижа. Други га скоро једногласно сврставају у одвратно лукаве људе, али се може наслутити да

није био ни без идеја и да је умео да заповеда. Оно што му сви замерају, то је да није умео да разликује своје од државног и да је својим отимачинама компромитовао устаничку администрацију. Био је трбушаст и склон добром залагају, али није био „попашан“ на женски свет, као војвода Миленко или Милош Обреновић. Није био писмен (или је био врло оскудно писмен), али је имао извесне урођене таленте за преговоре, за судске расправе и за стварање котерија. Његов главни сарадник био је злосрећни Милоје Петровић, који му је служио као машице у пословним и политичким операцијама, док му Вожд није одсекао главу. Међутим, скоро никакве оптужбе код Вожда против Младена нису успевале, јер га је он штитио и чувао као свог најближег агента чак и онда кад би и сам увиђао колико је Младен непопуларан.

Кад је заузет Београд, Младен се настанио у конаку хахије Фочић Мехмед-аге и почео да живи на врло великој нози, сав у срми и у сухом злату, користећи власт у своје личне трговачке сврхе. Он је тада у Београду имао *ius gladii**, то јест право да изриче и смртне казне, па је многе испратио на онај свет сâм на своју руку. Неко суптилно правно осећање он није имао. Напротив, био је безобзиран.

Занимљиво је напоменути да је он већ тада рекао Родофиникину да је циљ устанка национална и државна слобода: „Ми смо за онакву државу каква смо и били, чије границе тежимо да успоставимо“, рекао је он и додао: „Ми примамо свачију помоћ, али ћемо се од било чијег интервенисања бранити до последњег човека!“ (То је значило: Ми се Турака не дојимо, а ако би нам ко сметао, ми ћемо се и од њега бранити.) Овај став Младенов показује да је он имао јасну представу о значењу устанка, и да је умео државнички да мисли. Али идеје вреде онолико колико и људи који стоје за њима, а он је са једне стране био уман, али с друге себичан, па је трговао житом, сољу, плацевима по Београду, њивама, свињама, дрвеном грађом, воденицама и ђумруцима (закупом царина) и пљачкао муслиманске грађане у Београду и Шапцу, а то се није слагало једно с другим. Он је уопште остављао утисак да је Србија његов трговачки монопол и умногome био у томе претходник кнеза Милоша. Додуше, он није држао око себе „хор нимфи“ (како вели Баталака за војводу Миленка, који је себе окружио везирским сјајем), али је био одвратни грабљивац, ненасит у бесправном прибављању добара, среброљубац до сржи. У својим себичним побудама он је помишљао 1808. чак и да свргне или смакне Вожда, па није ни чудо што су се људи бојали да ће га Вожд убити. Извесно, он је као бистар човек увиђао да би без Вожда био нико и ништа, а да би Вожд био Вожд и без њега, па се зато врло често додворавао Карађорђу. Поред тога, увек се залагао за Вожда и за централизацију управе, да не би морао дискутовати са војводама, јер му је било лакше утицати на једног човека него

* Лат.: право мача. (Прим. прир.)

на више њих, међу којима су Јаков Ненадовић и Миленко Стојковић били људи који су стајали изнад Младена и који га нису много зарезивали. Сасвим природно, Младен је зато и био за наследну монархију, као што је био и за независну државу, само не за ону коју је предлагао Родофиникин, који је замишљао једну „вождовину“ са Софијом и Скопљем у њеним границама, али под протекторатом Петрограда. Таквом свом пријатељу Вожд поклања Аду Циганлију, из чега се види да је Младен знао да наплати своју приврженост од Вожда и да му је био оно што су Наполеону били Таљеран и Фуше заједно: његов први сарадник, уосталом лукав и понекад веома смеон да људима креше у лице и врло непријатне ствари које су они морали да отрпе јер су знали да иза њега стоји Вожд. Али је Младен умео да буде и својеглав и да ради на своју руку. Исто тако, нико га није могао збунити; умео је да разговара и са једним аустријским ерцхерцогом (Карлом, у Земуну 1808, оним Карлом који је ратовао против Наполеона). Он је чак дозвољавао себи да буде и безобзиран, јер је, на пример, наредио да се убије једна Родофиникинова љубавница, као што се служио злочиним у другим, мање деликатним приликама. Био је посвећен у све потезе Вождове личне политике, па и у његов покушај нагодбе с Бечом, с тим да Србија не буде прикључена Угарској, него да дође под хабзбуршку власт у виду посебне војне границе. То је било у часу кад су Аустријанци прижељкивали да им Срби уступе Београд, до чега, срећом, није дошло. Штавише, Србија је тражила за себе све до Једрена, са границом на Марици, успостављање српске царевине, слободну пловидбу Дунавом, право на ковање свога новца и држање стајаће војске, као и право примања и слања амбасадора и – излаз на море, и то свакако на Јадранско море. Турци су, уосталом, Вожду нудили титулу врховног кнеза, али је он тражио да му се пре тога да Призрен (због везе са Црном Гором).

Наравно, жеље и државни планови су се мењали са ситуацијом у Европи. Наполеон је угрожавао Аустрију, и она није имала снаге да се ангажује и на Балкану. Турци су стрепели од Руса. Београд је узалуд бунио Бугарску и Босну. Почетком 1809. Вожд је регрутовао чак и Јевреје и Грке. Родофиникин је обећавао руску помоћ, која није стигла, те је Вожд напустио Нови Пазар, а због несреће на Чегру и Делиграду пуцао на Младена као виновника раздора међу војводама (и ранио га у мошнице, тако да је Младен остао ујаловљен, жалећи, можда, што ту рану није добио у рату као јунак, него као казну за шепртљанство, сплетке и друге прљавштине). Али се он ни тада није одлепио од Вожда, који је његов медијум и егида. Војводе би га растргле, у народу је непопуларан, али он воли власт. Свестан је да Русија не жели да у Србији види Аустријанце, а да Беч не може да поднесе ни мисао да на Балкан дођу Руси. Зато Метерних изјављује да је ипак најбоље да Србија остане у Турској. Вожд је био очајан: он је имао према себи Турке, а у земљи опозицију, Јакова Ненадовића и Миленка Стојковића, који је отворено тражио руске трупе да

у земљи успоставе ред. У тој скаламутњи, Младен прави два фина потеза: он успева да приволи Вожда да одобри удају своје кћери Полексије за његовог синовца Јовицу, а своју кћер Јоку удаје за Јеврема, сина Јакова Ненадовића. Овом првом брачном алијансом он је парирао Вождов гнев и опет му се приближио – и то блиским сродством – а оним другим, политичким браком, ућуткао је Ненадовиће, приближивши их и себи и Вожду, чиме је парализовао опозицију. (Из тога брака била је рођена кнегиња Персида, жена кнеза Александра Карађорђевића, која му је родила десеторо деце.)

Требало је још само савладати војводу од Пореча, господар Миленка, иза кога је стајао Хајдук Вељко, као и Милоша Обреновића (кога је Младен назвао рутавим псом). Разочаран, Вожд је слао свог старијег сина Алексу (марта 1810) у Земун да позове Аустрију да узме Београд (и друге пограничне градове). Исте године је, ради задовољења јавног мњења, био погубљен Младенов ортак, војвода Милоје Петровић, али је повика на Младена остала и агитација за устав постала жестока. Сређивање прилика било је немогуће. Седмогодишње ратовање истрошило је и средства и духове. Србија је била разривена изнутра, а угрожена турском надмоћи. Она се ближила својој катастрофи из 1813. и један период њене историје био је затворен. Пале су велике жртве, али је Младен рекао: „Свадба не може ни да буде без меса“, а после пропасти дошло је до узајамних оптуживања и објашњавања, па је Вожд у Петроварадину потегао пиштољ на Младена да га убије, одбијајући његове савете и вичући: „Ђути, са тебе је Србија и пропала!“

Али Младен се није лако одрицао политике. Он је успео да се „искобеља“ и да дође у Русију, која му је дала годишњу пензију од три хиљаде рубаља, па је и тамо лихварио и трговао, политизирао и сплеткарио, а 1815. ишао је у Париз да дејствује код цара Александра у интересу Србије. (Занимљиво је напоменути да је он тада, у Француској, сасвим случајно, у Салону, срео свога зета Јеврема Ненадовића, који је као поручник једног руског коњичког пука ратовао против Наполеона.) Затим се вратио у Русију, пустивши Вожда да пре њега оде у Србију и да у њој нестане. После тога је интригирао са Грцима и, вероватно као слободни зидар, учествовао у Ипсилантијевом устанку. А кад је тај устанак сломљен, он је побегао у Мађарску, одакле је слудовао да се новембра 1821. врати у Србију, где је стигао у просјачком оделу, у нади да ископа неко злато које је закопао 1813. на Ади Циганлији. Кнез Милош га је, наравно, примио са неповерењем, али га је оденуо и прихранио, а затим је почео да се на њега обрецује и да са њим тера шегу. Некада обесни и моћни Младен је то све морао да трпи и да се каје што се вратио у Србију. Осетио је да код циничног Милоша неће моћи да врши никакав утицај и да га Милош презире. А Милош – да га још више понизи – инсценирао је против њега разне „народне“ и приватне тужбе, које су се све сводиле на потраживања, наплате дугова и обештећења за трговачке и друге финансијске махинације,

стварне и измишљене. Милош му је говорио: „Брани се!“, па је сеирио у призорима Младенове немоћи. Горке је часове имао тада онај пред којим је Милош некада дрхтао. Младену је тада било преко педесет година, Милошу четрдесет. Милош је био оран и на сарказме на рачун Младенове делиградске ране, па се заклачињао и за Младенов други брак (и друге брукe). Најзад, једнога дана он му је рекао: „Ја ти овде не могу сачувати главу од Турака и твојих поверилаца, него бјежи, несрећниче, у Црну Гору!“ На то је Младен снуждено рекао: „Видим већ свој крај, него чини са мном што хоћеш и нека ти је богом просто, бар ће ми се знати гроб!“ Милош га је после тога испратио да иде „преко Лима“, а сердару Мицићу, ужичком гувернеру, наредио да га смакне, што је овај и учинио. Кад је то било готово, Милош се шеретски вајкао: „Ђе оде онакав човек међу дивљаке, те га убише!“ – а Младеновој удови је доцније одредио сто талира годишње пензије. Леополд Ранке је о Младену (под Вуковим утицајем) написао: „Он је сам некад био цео Правитељствујушчи совјет, али се он том силом није служио за чисте намере.“ Домаћи историчари су увек истицали само Младенову грамзивост, невојничко држање у рату и његов кобни утицај на Вожда.

Прота Матеја

Прота Матеја Ненадовић спада међу највеће и најзанимљивије фигуре и духове нашег XIX века. Човек не зна у чему је био већи и чиме је више задужио своју земљу. Био је ратник и војсковођа, дипломата и високи управни функционер, политичар и државник, а уза све то још и писац, кога и данас читамо са уживањем као једног од наших најомиљенијих класика. Водио је вишеструк живот, а ни на једној линији није попустио, јер је био човек јака ума и веома снажног телесног састава. Једна од најизразитијих индивидуалности чак и у оно устаничко доба које обилује јуначким карактерима, он је умео да буде и филозоф, а на махове чак и сибарит, јер је волео добро оружје, лепе коње, богату трпезу и садржајну књигу, као што је уживао и у пријатним разговорима и био веома духовит козер. Његов син, књижевник и песник Љубомир Ненадовић, наследио је од њега скоро све црте његовог филозофског карактера, а његов унук по кћери Драгиша Станојевић – човек који је превео на српски Ариостовог *Бијесној Роланда*, Дантеову *Божанску комедију* и друге велике епосе – имао је у себи много „жица“ свога великог деда.

Прота Матеја је био син кнеза Алексе Ненадовића, кога су дахије посекле 1804. Војвода Јаков Ненадовић био је стриц Протин, а Јаковљев син Јеврем – отац кнегиње Персиде – брат од стрица. Ненадовићи су себе сматрали првом фамилијом у Србији, држећи да чак иду и пре Карађорђевића и Обреновића, а објективни историчар мора да их стави одмах уз ове, јер не зна кога би им претпоставио. Они су били политичка и народна кућа и пре устанка, а давали су људе од акције и од значаја равно двеста година, те су се с правом поносили својим племеном и његовим заслугама.

Прота Матеја је рођен 1777. у Бранковини код Ваљева. Писмености се учио код куће, а нешто књиге је учио и у Купинову (у Срему), после чега су га запопили у шеснаестој години живота, да му већ годину дана доцније (1794)

даду и протин појас. Наравно, пре него што су га запопили, морали су га и оженити, али је он имао несрећу да му прва жена умре, те је дуже времена живео као удов, док га кнез Милош једном није на силу, онако по његовски, поново оженио младом удовицом, не дозвољавајући да га због тога распопе. Из овог другог брака родио се Љуба Ненадовић, „ваљевски Демокрит“, како су га називали његови савременици.

Проти Матеји је било око двадесет седам година кад је у име устаничке Србије кренуо за Петроград да тражи помоћ и савезништво Русије. Ваља замислити тога човека, дотле сеоског попа, како иде у ту мисију као први амбасадор своје земље. Он је био кршан и леп човек, а војвода Миленко Стојковић му је дао на поклон бунду једнога од дахија, да боље репрезентује првог дипломату тек пробуђене земље. Шта је он све радио на томе путу и како је пролазио саоницама преко огромних раздаљина између Дунава и Неве, описао је сам у својим *Мемоарима*, у којима је себи и потомству положио скоро сав рачун о свом животу. Мора се само жалити што нам, уместо једне, није завештао десет књига својих успомена и опажања, јер је био и оштроуман, и истинољубив, и упечатљив, и мислилац. А пошто је био и јунак, и мудар човек, није никакво чудо што је 1805. био председатељ српског Правитељствујућег совјета, дејствујући као законодавац, као администратор и као извршна револуционарна власт, одевен у мантију, али са сабљом о бедру, увек готов да се туче на бојноме пољу, а да у збору војвода мири завађене, кроти обесне и саветује неискусне – и да наређује.

Приликом пропасти Србије 1813. он није хтео да иде из земље, што је био акт велике личне храбрости, ризик због кога је могао лако изгубити главу. Јер он је био војвода и Ненадовић, а наступала су „смутна времена“. Његов званични биограф вели да је он, који је међу отечества дотле лично бранио (с оружјем у руци), остао у земљи да „блажи духове“, не желећи да иде у емиграцију. Свакако је ту било и неких личних разлога, које не знамо, али знамо, углавном, да је имао среће, јер му је остала глава на рамену, те је 1815. године, за време Бечког конгреса – који је ликвидирао наполеонско доба – заједно са Димитријем Давидовићем ишао од врата до врата, обијајући прагове да моли за „српски род“, те је успео да подејствује да се код блистателне Порте „положеније Србима олакша“. Затим је са кнезом Милошем сарађивао на сређивању прилика и завођењу државне администрације, служећи као капетан и судија, увек признат и знатан, увек на ударцу, често чак и у опозицији, јер је имао широк поглед и тачан суд, а није трпео ни насиља, ни незнање, а ни људску неискреност. Извесно, те особине му нису могле обезбедити само поштовање, него су му доносиле и непријатности, сиромаштво, па га чак уводиле и у опасности, али је он, зачудо, преживео прву владу кнеза Милоша јер је као опат Сијес, који је – питан шта је радио за време терора – рекао: „Живео сам и дочекао тише дане.“

Године 1839. он је совјетник и жива веза између старије и млађе генерације, спона двају доба, копча између људи који су 1804–1815. стварали Србију и оних који су хтели да организују уставноправну државу. Тада је живео у Београду, ту преживео 1842, затим 1848. и друге важне датуме, претурајући преко седе главе многе државне и народне кубуре, утичући здравим разумом, зрачећи огромним животним искуством. Сродничким и политичким везама он је био везан за Карађорђевиће и био готов да се за њих крви уз Вучића за време Катанске буне, али је умео да заузме и опозициони став, држећи се омладине и финансирајући *Шумадинку*, лист свога сина, који је развијао напредне и либералне идеје. Често је одлазио књижару Валожићу, где су се скупљали интелектуалци онога времена и ту измењивали мишљења о светској политици, а често је шетао и по разбојиштима око Београда и разговарао са саборцима из Вождове епохе, тражећи да се њихова сећања записују и чувају за историју, док је његова кућа била политички клуб у коме су дестилирани и пречишћавани многи политички појмови и личне вредности.

Године 1852. Прота је затражио пензију и напустио Београд. Отишао је да живи у Ваљеву, што је вероватно значило неку врсту кидања са двором и режимом његове синовике, кнегиње Персиде. Тамо је живео читајући и пишући, забављајући се са унучићима и ћаскајући са пријатељима.

Двадесет осмог новембра 1854. пре подне био је у цркви, после подне је играо клиса са унучима у башти, а увече се нешто дуже него обично предао побожним медитацијама, вечерао, слатко спавао и око поноћи звао слугу да му подстакне ватру, жалећи се да га је обузела нека хладна језа. Сутрадан је био озбиљан, затражио је причест и примио је, па је заћутао, али је био спокојан. Рекао је: „Нисам оставио ништа несвршено од онога што су отечество и моја совјест од мене тражили, а ја сам увек готов умрети!“ И умро је, уочи Светог Андрије, који је онда слављен као дан освајања Београда. Окупан у вину и обучен у свештенички орнат, положен је у ковчег за који је сам спремао храстове даске док је још био жив, а поклопац сандука је био покривен његовом војводском заставом из Првог устанка, на који су укрштено стављене његова протска палица са златном јабуком и његова сабља у сребрној канији, окићена драгим камењем. Затим су га однели на место где му је био посечен отац, па је унет у цркву. Опело му је било тек 1. децембра, јер се чекало да се скупе његови ратни другови из целе Ваљевске нахије, а после црквеног обреда дванаест свештеника и архимандрит Боговађе изнели су га и предали судијама и официрима, који су га однели до Куле, где га је дочекало шестсто коњаника за заставом браће Недића (оних са Чокешине). Одатле је кренула пратња, на чијем је челу ношен Протин војводски барјак; иза њега су два сеиза водила Протинога коња, о чијем је празном седлу, прекривеним црном чохом, висила његова војводска сабља; онда су следовала кола са ковчегом, око којих су били свештеници, чатци и ђаци певачи; за њима су јахала два

Протина сина и други Ненадовићи, као и њихови пријатељи, те је тако донет на шанац, где се некад крвио са Турцима, па се тек онда кренуло за Бранковину, где га је дочекао син Александар, у оно време већ министар. Ту је три пута обнесен око цркве и сахрањен поред оца Алексе и две војводе из куће Ненадовића, Јакова и Симе.

Занимљиво је забележити да је тада, над отвореним гробом, посмртну беседу Проти одржао Љубомир Радовановић, пријатељ његових синова – који ће 1868. са Ненадовићима учествовати у убиству кнеза Михаила – иначе републиканац као и Протин унук Драгиша Станојевић. То су чињенице које би вредело повезати и, ако је могуће, објаснити као „позађе“ и пролог топчидерске трагедије.

Војвода од Пореча

Господар Миленко Стојковић, војвода и командант пожаревачки, није био млад човек кад је избио Први устанак. У томе тренутку он је већ имао за собом разне ратничке и политичке подвиге, као и велика лична искуства, а „формирао“ се за време аустро-турског рата, кад су се и Срби подигли против Турака и служили у такозваном фрајкору. То је био један важан војнички одред, састављен углавном од домаћих људи који су добро познавали војиште у Србији, а били су сити турске владавине, па су се тукли као рисови. На челу са капетан Кочом Петровићем, Срби су се листом дигли на оружје и јуначки ослободили скоро сав Београдски пашалук. Лаудон је био заузео и Београд, те су се наши преци понадали да свиће зора слободе и да нису узалуд проливали крв. Али смрт аустријског цара Јосифа II – који је Србе јако ценио – прекиде ово ратовање, јер је Јосифов брат и наследник, Леополд II, закључио 1791. са Турском Свиштовски мир и повукао своје трупе из Србије. Идуће године и Русија је закључила са Турском мир у Јашу, те су се Срби прилично разочарали и осећали се као политички изиграни. Њихове жртве су изгледале узалудне, а Кочина крајина је оставила само болне успомене у народу. Међутим, ово ратовање није било некорисно, јер су се Срби у њему оспособили да рукују оружјем и да се војнички организују на онда савремен начин.

Четири аустро-турска рата у XVII и XVIII веку пружала су Србима увек прилику да се боре за своје ослобођење и да стичу војничка и политичка искуства, горка али потребна, јер се без њих не би могли ни замислити бојеви под Карађорђем.

Свиштовски мир донео је Србима у Београдском пашалуку извесне слободе, од којих су најважније биле изражене у каквој-таквој верској трпељивости, у извесној пореској реформи и у забрани јаничарима да се врзмају

по Београдском пашалуку. Турци су стали на гледиште да са Србима најзад треба да буду добро, не би ли их одвратили од сарадње са Аустријом у случају нових заплета са њом. Али јаничари нису признавали то ново стање ствари. Они су се окупили у Видину око бунтовника Пазваноглуа и тежили да са њим освоје Београдски пашалук. Београдски везир Мустафа-паша видео је у томе велику опасност и за свој положај и за своју главу. Да би добио сигурну војску која ће га бранити, он је пружио руку Србима и наоружао их, што је значило једну дотле нечувену ствар, јер је Србима, као раји, било дотле забрањено да носе оружје.

Срби су се јуначки борили против Пазваноглуа и јаничара, показујући притом и знање у ратовању, стечено за време Кочине крајине, али кад је Наполеон упао у Египат, султан Селим III – дотле загрејан за реформе – одједном је поново дозволио јаничарима да се врате у Београдски пашалук и пружио руку измирења одметнику Пазваноглуу. Јаничари су одмах притисли Србе и почели им одузимати оружје, а београдског везира и српског пријатеља Мустафа-пашу, названог Српска мајка, удавили су већ децембра 1801, па су тирански завладали Србијом.

Четири крволочне дахијске поглавице: Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Фочић Мехмед-ага, завеле су у Србији режим терора, пљачке и насиља. То је било оно време за које гуслар вели да је „крвца из земље проврела“, јер се самовлашће час претварало у безвлашће а час у хаос. Народ се нашао у љутој невољи и спремао на буну да се ослободи дахија, а дахије су јануара 1804. извршиле сечу кнезова и других угледних људи, у жељи да Србе обезглаве.

Међутим, 2. фебруара 1804. плану устанак, који су помогли чак и они Турци којима је било стало до успостављања поретка. Султан је тада послао у Србију Бећир-пашу да смири ту борбу. Чим је он с војском стигао на Врачар, дахије су побегле низ Дунав, а Бећир је за њима послао Миленка Стојковића, који се раније борио против јаничара у чину буљубаше. Миленко је побио дахије у Ади Кале и поодсецао им главе, а покупио као плен све њихове ствари, па је једну богату дахијску бунду поклонио и Проти Матеји Ненадовићу кад је овај пошао за Русију.

Тада се први пут јавља у историји тај омањи, црномањаст човек, родом из Кличевца на Дунаву, који је водио порекло од косовских досељеника. Његова слава је одједном пукла до Цариграда и он је одмах постао велика политичка личност, утолико пре што је са Добрњцем дигао на устанак Пожаревачку нахију и што је одмах показао велику војничку храброст и спремност. Поред Карађорђа, он је био други човек у земљи, а он је тај свој положај дуговао само себи. Домаћи и страни људи су га сматрали за најдаровитијег војника, најмудријег старешину и најугледнију политичку фигуру међу устаницима. Он је заиста био усталац и човек који није спавао на ловорикама, али није олако признавао ни туђу власт над собом.

Упоран и расудан, сталожен и смеон, Миленко Стојковић је представљао посебан тип човека у устанку. То није био ни сељак, ни чобанин, ни хајдук, него варошанин и „дућанџија“, а уз то турски официр и господин на турски начин. Није искључено да је пре устанка прелазио Дунав и да је „омирисао“ европску цивилизацију преко банатских градова, али је извесно да је имао неко схватање о нацији и да се борио за стварање националне државе, јер је веровао у идеале народне слободе, па није положио оружје ни кад су јаничари ликвидирани, а онда се устанак већ претворио у отворену буну против Цариграда. Он је одбио Хафиз-пашу на Иванковцу (6. августа 1805), а затим продро у Пореч (острво варош прекопута Доњег Милановца) и стигао да очисти од Турака Дунавски кључ, допирући до Кладова и Неготина, некадашњих упоришта јаничарских. На Штубику, он се славно тукао са Мула-пашом и јуначки издржао опсаду, које су га ослободили Вожд и Руси, који тада пређоше Дунав.

Али између Миленка Стојковића и Карађорђа никада није постојао срдчан однос, јер је Миленко критиковао Вождову околину и зато бивао чак и лично угрожен, те је морао да иде у Тополу на покору и помирење са Вождом, који није хтео ни да га погледа, а то је слутило на зло.

Вожд је тога дана врбовим пружењем поплитао неки плот на свом имању. Господар Миленко је немо и иронично и сам узео бreme пружа, па се и он са друге стране својски дао на посао, правећи се да се ни њега не тиче Вожд, него само тај поплет. Радећи тако, они доплетоше сваки свој део и нађоше се очи у очи на средини плота. Вожд погледа у Миленка, а овај у њега, сваки очекујући шта ће који учинити, то јест да ли ће исукати нож или се машини кубуре, али Вожд рече: „Хајдемоте да ручамо!“ Ова анегдота приказује Миленка као врло одлучна човека, а уз то и психолога и духовитог јунака. Миленко је умео да се пошали и са Вождом, као и са својом главом. Може се мислити какве су разговоре о ручку водили тај лав и тај тигар. Вожду се мора приписати у велику заслугу што тада није смакао војводу од Пореча.

Њих двојица су били људи различитих карактера и погледа на свет. Какав-такав, Вожд је према Миленку био западњак, док је Миленко био оријенталац. Вожд је био једноставан у свему, па и у одећи и обући, као и у храни и пићу, а Миленко је у Поречу живео као паша, окружен харемом од шездесет жена, које су пред њим изводиле хорске песме и чочечке игре, а угађале му и јелима и на други начин. Тај сладокусац је био чувен по томе што је као неки мали султан поклањао одличне жене својим пријатељима, писарима и пандурима, а Вук Карацић вели да је и децу коју су му рађале те његове буле поклањао „госпојама које порода од срца свог нијесу имале“.

Тај Миленков животни стил скандализовао је свет, а и Вожд то није одобравао, али није могао Миленку ништа, јер су он и Хајдук Вељко били праве јуначине, а затим Миленко је имао и јако политичко залеђе преко Дунава.

Миленко, сасвим природно, није много ценио идеје о централној државној власти; он је био нека врста сепаратисте, који жели да буде сам господар у својој нахији. Историја га као таквог са правом осуђује, али би неки романсијер баш у тој његовој индивидуалности могао да нађе мотив за једну биографију која би свету ближе објаснила тог најромантичнијег војводу из Првог устанка, који је био опозиционар и уистину опасан поданик.

Кад га је Вожд 1811. хтео да спута на тај начин што га је поставио за министра спољних послова – и кад је Хајдук Вељко, дотле уз Миленка, био преваром уклоњен из Београда – Миленко и Вожд су се још једном лично сукобили и коначно разишли. Миленко није хтео да призна ничију власт над собом, затражио је пасош, распустио свој харем и само са три жене отишао у добровољно изгнанство у Влашку, камо је понео и нешто свога блага, а где је добио и руску пуковничку пензију од триста дуката годишње. Три његова сина ступила су у руске школе, а он је живео у Хотину или у Одеси и на Криму, где је, канда, имао и некакво велико имање. Тај велики инаџија, који је Хафиз-паши одбио да се склони с пута, кажу да је паши одговорио када му је овај обећавао царски берат и личне користи: „Мени не требају ничији берати, ја сам сâм себи дао свој берат и овако сам већи бератлија него да ми цар да некакав његов берат!“

Миленко је умро у Русији као човек под историјском оптужбом да није разумео циљ устанка. (Према једнима, он је умро у Хотину, а према другима у Бахчисарају на Криму.) Он је слободу схватао као своју личну власт, а власт као своју личну вољу. Он се у томе, можда, није ни разликовао од других војвода, па ни од самога Вожда, али је, за разлику од њих, имао нешто од влашких бојара, турских бегова и уопште оријенталских аристократа. У Русији је живео као племић помјешчик, а његове представе о држави свакако нису биле другачије од Милошевих.

Мржња на Вожда није се у њему угасила ни после трагичне 1813. године, а из два његова писма кнезу Милошу, писана после Другог устанка, видимо да је сугерирао овоме да убије Вожда. Кнез Милош га је зато ценио и кадио му и тако што је лично са фамилијом одлазио Миленковом брату Ђуки у Кличевац да Стојковићима честита славу, али му то ипак није ништа сметало да му после Вождовога убиства 1817. поручи да се добро чува везивања са грчким хетеристима, који желе да дижу буну у Србији, јер ће га иначе он чекати на мегдану. А кад су Миленкови синови Милан и Иван дошли у Србију и тражили да им се врати очевина, то јест имање Клепечка, Милош је просто наредио да се побију.

Разлог оволике Милошеве суровости ваља тражити у писмима која је један од тих младића писао Христифору Обреновићу, Милошевом синовцу, сину војводе Милана Обреновића, у којима је исмевао Милоша што удаје кћер за пречанске Цинцаре. Кад је Христифор умро у Русији, Сима Милутиновић

Сарајлија је његову архиву необазриво послао Милошу, заједно са тим писми-ма. Породична традиција је запамтила да су Миленкови синови били дивни младићи и да нису заслужили овакву судбину. Не знамо да ли је Миленко био жив у часу те трагедије. Знамо само да је Миленко имао у Румунији удату кћер за некаквог Легатовића, а у Србији брата Ђуку и сестру Јелену, удату за Стојмирце (у Затоњи на Дунаву), којих данас има тамо преко тридесетак кућа.

Миленко Стојковић је имао у Београду некакав свој конак, у коме је одсе-дао са својом гардом. Јеленка – „мала госпођа“, метреса Милошева – била је некад једна од жена из његовога харема, која је, као госпођа Помпадур Лују XV, измишљала забаве своме господару.

Тај чулник и умник је забележен у историји као јунак, ауторитет и човек шкрт на речима, али одважан у акцији и ратник рођен са даром стратега. Јокић чак вели за њега да је био најбољи, најчовечнији и најјуначнији међу војводама. Заслужан у крвавим бојевима, смеон као критичар и супарник, он је био човек од кога су се бојали и подручени му и претпостављени. По њему се зове у Београду Улица војводе Миленка, а за његове потомке се и данас издају разне породице, што није ни чудо кад се зна да је имао читав харем жена. Година његове смрти је, зачудо, непозната.

Аврам Петронијевић

Петронијевић је некада било скоро најотменије презиме у старом Београду. Кад би се рекло Петронијевић, одмах су замишљани кадифени, златом везени дипломатски фрак, строго поверљива акта, државне тајне и нешто изван и изнад обичног живота. Добрих сто година то породично име било је везано за двор, историјске преговоре и уговоре, као и за наше домаће политичке и парapolитичке догађаје, за уставне и неуставне „ситуације“, за партијске борбе, завере, буне и сплетке. Данашњи свет налази то име углавном само у вези са кнезом Милошем и његовим временом, па се понекад у забуни пита: „Ама ко је био тај Аврам Петронијевић, одакле је он поникао, да би одједном, од 1820. до смрти (1852), стално био у средишту збивања наше политичке историје? Зашто је баш он играо тако знатну улогу? Шта је значио тај човек својом памећу и карактером? Како је текао његов живот?“

Извесни Петроније Скекић (или Шкекић) из Старог Влаха учествовао је у Кочиној крајини. Капетан Кочу су Турци натакли на колац, а Скекић је из Текије изнео живу главу прешавши Дунав. У Текији му се, у беганији, септембра 1791, родио син Аврам, кога су родитељи однели у Оршаву и тек тамо га крстили. По укусу онога времена, дете је добило старозаветно име, а презиме му је дошло по оцу Петронију. У Оршави је учио српску основну школу и нешто неке немачке школе, па је ступио као шегрт у радњу трговца Фотија Поповића. Успут је научио влашки и нешто грчког, а усавршио и немачки. Даровит, окретан и амбициозан, он је ускоро прешао у оршавску филијалу бечког Цинцарина и банкара барона Сине, па је при томе послу, због трговања с Турском, научио и нешто италијански. Ми не знамо две ствари: да ли је он морао или хтео да напусти Аустрију, и да ли је већ био ожењен када је 1817. дошао у Србију с намером да се посвети самосталној трговини. Гружански кнез Петар Топаловић саветовао му је да дигне руке од

те намере и да ступи у државну службу, и Аврам је тако постао његов писар, а идуће године је прешао у Крагујевац, у Књажеску канцеларију, из које се управљало земљом. Њему је тада било двадест шест година, а он је ту имао много штошта да види и научи.

Крагујевац није био Оршава, нити кнез Милошев двор контоар барона Сине. Али кнез Милош га је одредио за главног писара српске „велике“ депутације, коју је октобра 1820. послао у Цариград да му од Порте изрази потврду за владоаца и право наследства круне за његово потомство, а да за Србију издејствује извесна права и слободе које би биле у државном и народном интересу.

Ускоро је, међутим, букнуо грчки устанак, те Турци убију цариградског патријарха и многе друге угледне Грке, а српску депутацију ухапсе заједно са неким грчким владикама и ставе у затвор који је био под надзором султановог бостандишаше. У тој депутацији били су смедеревски кнез, војвода Вујица Вулићевић, шабачки кнез Илија Марковић, јагодински кнез Димитрије Ђорђевић, каленички архимандрит Самуило Јаковљевић и прота Милоје Вукашиновић. Све су то били старији људи, који су знали да им глава виси о концу, те је отац Самуило и умро од брига, а кир Димитрије Ђорђевић полудео. Узалуд се руски посланик гроф Строганов паштио да их спасе и жалио нарочито младог Петронијевића, чији су му манири, знање и виспреност изазивали симпатије, жалост и саучешће.

Срећом, Аврам Петронијевић Skeкић умео је да се снађе и у затвору! Дружио се с грчким нотабилитетима и ревносно учио грчки, а касније је почео и читати на грчком историјска, теолошка и филозофска дела, као и лепу књижевност, па се бавио и музиком. С обзиром на то да је у Цариграду остао све до марта 1826, може се претпоставити шта је све тамо научио и како је печен изишао из затвора, који је за њега, збиља, био прави универзитет. Он је после тога говорио грчки без акцента, тако да су га Грци сматрали за свога, а научио је доста и турски и почео да чита и на француском. Вежбао је и своје перо превођењем *Айокалийсе*, а свој глас грчким попевкама. На слободу је изнео и велика психолошка искуства, као и практична знања и мишљења о турском политичком менталитету. Био је то сад зрео човек, који је за собом имао велику животну школу!

Чим се вратио у Србију, он је постао драгоцен сарадник кнеза Милоша, али је 1834. био, канда, душа завере сковане у Симићевој кући у Крушевцу, а у заверу је увукао и кнегињу Љубицу, те је тако букнула Кнез Милетина буна. Кнез Милош је морао да се мири и љуби с противницима и да прихвати 1835. тзв. Сретењски устав, који је представљао удар за његово самодржавље и довео земљу до велике политичке кризе.

У међувремену, Петронијевић је увек међу првим чиниоцима у држави, а уједно и нека врста техничког импресарија великашке опозиције, те се

Милош свакако кајао што му благовремено није заврнуо шију. Али га ипак користи у разним „дипломатическим“ пословима, а служи се њим и као репрезентативним човеком, да преко њега у Петрограду захвали за све што је Русија учинила за нас 1826 (Акерманска конвенција) и 1829 (Једренски мир). Тада је Петронијевић изазвао сузе радоснице нашег пријатеља Строганова, који је био потресен што га види живог, јер га је давно већ био ожалио. Он је позвао своју супругу и узвикнуо: „Жив је онај млади умни Србин о коме сам ти толико говорио! Ево га међу нама!“ – те није било краја грљењу и веселости. Затим је дошао и Орден Светог Владимира, те је Петронијевић постао први „кавалер“ тога реда у Србији.

Његов успон сад иде све брже, он постаје државник и личност са којом мора да се рачуна. Оно што је за Наполеона био Таљеран, то је он био за Милоша Обреновића. Склон је, истина, издаји, али је увек способнији него сви други кад треба ставити у покрет велику етикету и церемонијалну куртоазију, и зато је потребан кнезу, па га он шаље и султану 1834, те је Петронијевић забележен као први Србин и слободан човек, а уз то и званична српска личност, кога је један турски султан примио и са којим је разговарао од пада Смедерева до тада. У то време Петронијевић је министар, совјетник и „књажевски представник“, кога Турци зову Аврам-ћехаја ефенди. Султан му даје Орден Нишан ифтихар кад је у пратњи кнеза Милоша 1835. био у Цариграду, јер је он Милошев шеф протокола и церемонијал-мајстор, али у потаји увек велики лични противник, који не трпи Милошеву самовољу. Отуда није чудо што је Петронијевић поново у Цариграду – с Јаковом Живановићем и татар Јованчом Спасићем – кад је 1838. требало исходити Портино одобрење новог српског устава, при чему је Петронијевић издејствовао одредбе о ограничењу владалачке власти у корист Совјета и уставобранитеља – чувени члан 17 тога устава.

После тога Милошу више није било опстанка у Србији. Њега, који је изиграо толике друге, изиграли су Вучић и Петронијевић уз помоћ Милошевог рођеног брата, Јеврема Обреновића. Милош је зато отишао из земље, а Петронијевић је постао један од намесника болесном кнезу Милану, а после његове смрти један од наметнутих политичких старалаца кнезу Михаилу. То је најенигматичнији део биографије овог човека немирног духа чији је биограф, канда, био Стерија, а о коме наша историја још није рекла последњу реч. Јер он се с Вучићем 1840. повукао у београдски град под заштиту паше, а затим с Вучићем отишао у Цариград, одакле се вратио пред буну која је свргла кнеза Михаила и на престо довела кнеза Александра. С једним малим прекидом, он је од тада до смрти био министар спољних послова и стуб новог режима.

Ми знамо да је он основао прву фабрику стакла у Србији (као своју сопственост), знамо да је 1848. био за нашу акцију у Војводини, знамо да му је Аустрија дала Звезду Леополдовога ордена, а Русија Орден Свете Ане, знамо

да је био више смеђ него црномањаст и да је био висок и леп човек, знамо да је радио на ослобођењу Бугара, да је писао богословске трактате, да је вукао са собом увек пуне џепове аката и молби, да је био слаткоречив и колегијалан с потчињенима, знамо да је имао диван глас и да је радо певао песму Риге од Фере *Os pote pallikari**, као и црквене песме, а да је са „восхитом“ говорио о Шари и Охридском језеру, знамо да је на прстену имао печат античке израде на коме је био „изображен“ Прометеј, да је био „неутрудим, издржителан, предусретителан и неустрашим“, да је имао жену Стану и синове Љубомира и Милана – па ипак о њему и не знамо ништа, јер он није критички обрађена историјска личност. Знамо да је од 1848. поболевао и да је постао плачљив, да је умро у Цариграду напрасно у канцеларији великог везира, да је можда чак и отрован, да су га мртвог опевали цариградски и јерусалимски патријарх са тридесет владика, да су му за ковчегом, уместо ожалашћених, ишли руски, грчки и шведски амбасадор, а да су царски гавази на томе политичком погребу држали ред, али ништа не знамо о његовој правој личности! У чему су били мотиви његове антиобреновићевске политике? Да ли их је диктирао интерес, принцип, страх од Вучића или поводљивост? (Његов некадашњи газда, барон Сина, рекао је за њега мртвог да би умро мање сиромах да није напуштао трговину и да није отишао у политику.) Он је био загонетка и за своје савременике, од којих га је неко називао „чрезвичайним појавленијем на хоризонту сербском“ – као да би га хтео упоредити с неком лутајућом звездом репатицом.

Дакле, све у свему, компликована и загонетна личност!

Аврамови синови били су честити и истакнути људи. Љубомир је био висок чиновник, а умро је на неком народном послу у Дечанима, где му је и сада гроб, а Милан је био публициста и дипломата, који је у првом браку, 1855, био ожењен принцезом Клеопатром Карађорђевић, рођеном 1839, која је умрла неколико месеци после своје свадбе и чију је смрт у стиховима ожалио Љ. П. Ненадовић. После тога се тај Петронијевић оженио Јелисаветом Цукићевом, са којом је бриљирао као посланик у Берлину, где је стари цар Виљем I дигао једном лепецу те даме великог стила, коју је она „случајно“ испустила на некоме балу, о чему се после дуго причало (и писало). Тај срећни пар је имао сина Милоша Петронијевића, који је матурирао у Терезијануму, а докторирао из права у Хајделбергу, па је 1903. био последњи лични секретар краља Александра Обреновића, а замало није погинуо с њим, заједно са својом сестром Љубицом, која је била дворска дама краљице Драге. После 29. маја 1903. он је био хапшен што није хтео да даје обавештења о поступцима убијеног краља и био осуђен, те је провео неко време у Пожаревцу, после чега је живео у Београду, ожењен Анђелијом, ћерком Милана Пироћанца, с

* Грч.: Колико дуго, делије?... (Прим. прир.)

којом је имао даровитог сина Милана, кога, срећом, није надживео, а у коме је умро последњи Петронијевић. Др Милош је био учесник у свим ратовима од 1912. до 1918, служећи отаџбини с преданошћу која му је донела чин резервног потпуковника и сва признања. Његове сестре су биле добро удате, и то Љубица за министра Павла Маринковића, а Косара за пуковника Јована С. Вељковића... И тако је била склопљена породична књига ове некада чувене београдске куће, која је уживала европски глас и чији је друштвени ранг био одржан равно сто година. Да није било 29. маја 1903, др Милош Петронијевић би по својој интелигенцији и поштењу свакако и сам играо неку историјску улогу, док је смрт његовог даровитог сина, Пироћанчевог унука, била страشان губитак, не само за породицу него и за стари Београд. То је била утолико већа жалост што су и два Пироћанчева сина умрли сасвим млади, не стигавши да својим изузетним талентима потврде лепо име свога великога оца.

Ћир Анта Протић

Антоније Протић, који је неко време био попечитељ финансија (по кнез Милошевом знанству), био је и један од првих србијанских интелектуалаца. Рођен је у Смедереву 1787. Отац му је био прота, а у родноме граду учио је српске и грчке школе, те је отуда, поред српског и турског, знао и грчки. Његов стриц Стојадин био је угледан у Осипаоници, а други његов стриц, Вукадин, хајдуковао је са Карађорђем пре устанка, па су се завадили и омрзли. Стојадинови потомци (Пантићи из Скобаља) чувају традицију да је Вожд чак убио тога Стојадина и тиме објашњавају зашто је Антоније Протић 1817. био један од посредних учесника у Вождовом убиству. Ипак, Протић се с временом удаљио од Милоша и био човек кнегиње Љубице и кнеза Михаила.

Као шездесетогодишњак, он је 1853. написао своју „повесницу“, која је објављена у *Сјоменику* Академије наука. У тој повесници Протић ниједном речи није споменуо Вождову смрт, иако је боље него ико познавао ту аферу, пошто је у њој био главни посредник између Вујице Вулићевића и кнеза Милоша. Да ли је био несвестан својих одговорности, или је желео да им се отме, то је остала тајна. Симптоматично је, међутим, да га Вучић 1842. није убио и да је ћир Анта (како су га звали због његове учености и господства) мирно умро као бивши совјетник, полковник и кавалер у Смедереву, где је и подигао огромну зграду за школу, вероватно ради умирења своје савести. Он је остао запамћен као деспот, јер је убио једну своју кћер што није хтела да се уда за човека коме ју је он наменио, док другој није дозволио да уђе у једну карађорђевићевску фамилију. У својој породичној читуљи он је оставио запис: „Авај мени, убише ми мог сина јединца“ – али тај запис не казује ко му га је убио и зашто, премда се може назрети да је ту могло бити и неке династичко-партизанске освете.

Ћир Антина „повесница“ је прави бисер наше мемоарске књижевности. Он је учествовао у Првом устанку као момче од осамнаест година, и то као писар, тумач и војник. Септембра 1805. он је уз Вожда кад је овај опсађивао Смедерево, у чији је град ушао 8. новембра и ту установио Правитељству-јущи совјет. Ћир Анта зна све људе Првога устанка, јер он остаје стално у срцу устаничког покрета. Идуће године, 1806, он је са Смедеревцима уз Змаја од Ноћаја, Стојана Чупића, на Клењу, где је Срета Коларац посекао три Турчина. Он зна да је те исте године Главаш са неким див-јунаком Јанићијем из Прокупља, а настањеним у Смедереву, организовао упад у Прокупље – један лудо смели подухват, предузет само ради тога да се из турског ропства избави једна Српкиња, што је и постигнуто. Исте године Анта је са Смедеревцима уз Вожда и под Београдом, који је сматран за тврд орах. Опсадити Београд и одвојити га од Турака, то је значило поновити принц Еугенов подвиг, о коме су по Европи писане читаве књиге! Срби су, међутим, славно одиграли репризу тога војничког позорја и узели Београд, запрепастили Европу и дали устанку један такав одскок да је ускрснуће Србије одмах схваћено као готов чин. Смедеревци су се тада тукли на Видин капији, а Протићу је Вожд наредио да са једним топом пређе на аустријску страну и да отуда бије капије београдског града. Аустријске војне власти дошле су одмах да то спрече! Земунски оберштар је грдио Србе, називајући их најгорим именима, што су дошли на аустријско тле да се одатле бију са Турцима, својим господарима, те завађају султана и цара. Али је неко од аустријских официра тада намигнуо и рекао Србима: „Не обазирите се, децо, на ове грдње, то је само представа! Ја вичем на вас по бефелу и по дужности, а српско се срце у мени топи од миља! Чувај, слатки роде, свој топ и слушај твога Вожда, па пуцај на Београд, душо моја рођена!“ Кад је то рекао, тај аустријски официр Србин се сагао, па је изљубио топ којим је Протић, како изгледа, пуцао чак и на аустријског терцумана. А кад су Аустријанци опет дошли да протестују, Смедеревци су везали за топ неког Јефту из Лозовика, тврдећи да је он пуцао на своју руку, да је због тога везан за топ и да ће већ искусити строгу каштигу за своју самовољу – што су Аустријанци опет прогутали.

Утоме је стигао и Божић. Земунски Срби су дошли да честитају Ћир Анти Бадње вече, донели му шунку и печење, ракију и вино, те су заједно вечерали, љубећи се и грлећи од радости што се Срби боре да освоје Београд, који је заиста и пао на трећи дан Божића.

Протић је био и у боју на Штубику, где су устаници побили пет хиљада Турака, а учествовао је и у походу на Сјеницу, увек у смедеревској војсци. Он је забележио да је априла те године код Сјенице натакнуто на коље ништа мање од две и по хиљаде турских глава, јер он воли рачун и статистику и не прича без оцене резултата у цифрама. Он тако наводи да је стари Кузман

Марић из боја на Суводолу донео на Дунав седам пушака, скинутих са Турака које је он лично побио, а да су друга два смедеревска старца, два Ђорђа, од којих се један звао Спасић, а други (вероватно Цинцарин) Траканела, показала чудо од јунаштва. „Међутим“, вели Протић, „Јања Томић Љота је тада говорио: ’Мало је фалило да узмакнемо, и да није било Вожда, који нам је у љутоме боју довикнуо: Зар ћете овде, Смедеревци, да угасите своју славу? – сви бисмо се разбежали.“ Човеку изгледа као да чита Шекспира кад прати ово излагање Антонија Протића, али он наставља даље овако: „После смо се са Вујицом и другим витезовима смедеревске нахије тукли на Бањи, где смо помагали Хајдук-Вељку, а ту није било ни шунке ни вина, него смо гулили пасуљ и проју, што записујем да би потомство знало како се отечество са муком ослобађало, да би се после са славом уживало у слободи.“ Протић је био човек витак и плав, а кажу да је волео рахатлук, добру књигу и добру трпезу, те по томе свакако спада у наше прве гастрономе, јер је бележио и јеловнике устаника, у чему је једна драж више његових бележака.

Те исте године, односно с јесени 1809, Родофиникин и митрополит Леонтије беже из Београда у Панчево.

Протић о томе пише: „Они су позвали и Доситеја да бежи из запаљене Србије са њима, али ми је сам Доситеј рекао да им је тада одговорио овако: ’Ја нећу да идем из Србије, јер сам дошао у Београд и у премило отечество своје, па када већ страда оно, нека и мене прегазе турски коњи!’“

Анта Протић је свакако био добар пријатељ Доситејев, као што је био и пријатељ Стевана Живковића, званог Телемак, зато што је он за време устанка, између бојева, преводио Фенелоновог *Телемака* и преведене пасусе читао Протићу под шатором 1810, за време ратовања око Пореча. Као што се види, ћир Анта је волео добро штиво, на коме је формирао свој начин мишљења и свој приповедачки стил. Али, као и његов земљак Павле Станишић, који је тридесетак година водио државну благајну, он је волео и рачуне и буџете. Слично Лази Пачуу, који је радо читао романе, и Протић је волео лепу књижевност, али је штета што јој није посветио више времена. Његова „повесница“ је одвећ кратка према ономе што је он видео и доживео у Србији и у емиграцији у Бесарабији, после 1813. Избачен из политике 1842 (умро је 1854), он је имао дванаест година на располагању да пише и могао је, као Сен-Симон, оставити хиљаде страна својих утисака. Али он, вероватно, није смео да пише. Зато се извесна резерва, скепса, *degout** и прећуткивања осећају кроз сву његову „повесницу“, која је, иако крња и лаконска, ипак један књижевни споменик од неоцењиве вредности.

* Франц.: гађење. (Прим. прир.)

* * *

Сазидао је о свом трошку зграду у којој је била смештена смедеревска гимназија, а која је срушена за време експлозије 1941. Та огромна зграда је дискретно на једној каменој таблици носила натпис: „За време владенија Милоша Обреновића, ктитор сего ученошћа бист Антоније Протић 1824“. Толико.

У ствари, изгледа да је Протић ту зграду подигао не само као „задужбину“ него и зато да окаје свој грех што је учествовао у убиству вожда Карађорђа, као што је можда учествовао и у његовом организовању, али о чему нигде у својим успоменама не говори ништа. Прелази ћутке.

(...)

У једном боју (можда Варварин?) он је у налету запао међу Турке. Неки човек му је прилетео у помоћ и спасао га. Они су се побратимили и зарекли да се ороде. Негде око 1830. долази му тај човек, кога он отада није видео и кога једва препознаде, и тражи му кћер за сина. Чак је повео и сватове... Ђир Анта позива жену и кћер да им саопшти своју одлуку. Кћи се успротиви: неће да се удаје изван Смедерева, јер се тајно обрекла неком човеку у месту. Ђир Анта дохвати камцију и поче да туче своју ћерку, док није пала обливена крвљу и од повреда умрла. Сахрањује је и дају јој прво, друго и треће јутро. Четврти дан ево опет просилаца. Ђир Анта мисли да долазе да се опросте и вели: „Није нам било суђено“, али просиоци ћуте као заливени. Најзад ће отац младожењин рећи: „Господар Анто, ја не могу да се враћам без вођевине, реч је реч. Није ми било суђено да поведем твоју најстарију кћер, дај ми наредну!“ Ђир Анта се смрче и рече: „Имаш право, тако је уговорено!“ – И одмах нареди да се млађа ћерка спреми и да просиоцу, а он седе на коња, оде у свој виноград и остаде тамо недељама. (Кажу да је тада настала она фина песма: „Гором језде кићени сватови“)... Убица свог детета, он је ваљда мислио да га је снашла божја казна што је учествовао у вождовом убиству у Радовањском лугу!

Трећу му кћер тражи један Љотић, који је карађорђевац. Он му је не да и удаје је за неког Станковића. Требало је да јој умру муж и отац па да се она тек много доцније уда за своју прву љубав.

У својој трагичној читуљи, Протић је написао да му је син погинуо, али није споменуо реч: крвна освета. Међутим, изгледа да је крвна освета играла велику улогу у личној судбини овог човека, коме Вожд није хтео да да војводство и Смедеревску нахију, него је после погибије Ђоше Вулићевића

* Следи, уз изостављање биографских понављања, још један чланак о истој личности: „Ђир Анта Протић, српски мемоарист“ из *300 чуда*, који није објављен у претходна три издања *Силуета сјајног Београда*. (Прим. прир.)